

Ezerkilencszázötvenhat, te csillag

A FORRADALOM ÉS A SZABADSÁGHARC OLVASÓKÖNYVE

Az idők gyors, szerencsére. jó irányú változásainak köszönhető, hogy az 1956-os magyar forradalom többé már nem tabu. Kiszugárzó hatását a korábbi rendszer sem tudta meggátolni — bármilyen üldöztetésben volt is része az *eszmének*, az *működött* —, de mindent megtett azért, hogy lehetőleg szó se eshessék arról a nagyszerű, nemzedékek bátor kiállítását tanúsító összefogásról, amely végül is — paradox, a letiportatás ellenére — győzedelmeskedett.

El kellett hallgatni, száműzni kellett még a *forradalom* megnevezést is; hát még a történeteket. Hogy mi hamisítódott így meg, s az állami rangra emelt hazugság évtizedek alatt mily mélyre szivódott, mindnyájan tudjuk. A történelmünket akarták ellopni tőlünk. Azt a *pillanatot*, amikor a nemzet tagjai, nemre, fajra, korosztályra, rétegre stb. való tekintet nélkül egymásra találtak. „...ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett — írja Németh László nevezetes cikkében, az Irodalmi Újság 1956. nov. 2-i számában.

Emelkedő nemzet?, miként Németh véli, természetesen figyelmeztetve a forradalomra leselkedő megannyi veszélyre. Az, emelkedő. Hiszen a „magyar történelemnek ezt a legnagyobb forradalmát”, amely egyúttal az *első győzedelmes forradalom* is volt, a *népakarat* hajtotta végre (Déry Tibor). Mámorban. A túlerővel harcolván már-már önkívületben. Ez a tizenegy nap — „A legázolt, bilincsbe vert Magyarországnak többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben” (Albert Camus) — végig lobogás. Sinka István: „Üdvözlégy magyar nép!” (*Üdv néked ifjúság*); Jankovich Ferenc: „S uralkodunk! Magyar nép más urat / ne ismerj el magadon: csak magad!” (*Forradalom*); Kárpáti Kamil: „Jöttöd bár volna gyermekistené” (*A szabadsághoz*); Tamási Lajos: „valami szálló ragyogás kél, / valami szent lobogás készül” (*Piros a vér a pesti utcán*); Fekete István: „egy hét óta ünnep van a szívemben” (*Levél Bécsbe*); Dutka Ákos: „Ha kell még én is Veletek halok / Ha engedtek, Ti szent fiatalok” (*Ember és magyar*); Márai Sándor: „Angyal, vigyél hírt a csodáról” (*Mennyből az angyal*); Vas István: „És boldog vagyok én, hogy láthatok, / És elmondhatom, hogy »Feltámadott!« / Feltámadtál, sírbatett nemzetem, / A hét sebedet látta két szemem, / És kezeden a vasszögek nyomával / Megjelentél a zárt ajtókon által. / A nyúvek között megmozdult a tested, / A sziklakövet félregördítetted, / És eljött közénk a pünkösdi lélek, / S értelme lett értelmetlen ígérek” (*Az új Tamás*).

Korabeli (egy kivételével) versekből idéztem. A hang, főképp, ha az egész költeményt vesszük, más-más erővel szól bennük, de mindegyikben közös: a poétikai

megformáltság — Vas azért kivétel! — írójuk számára szinte csak másodlagos volt. A legfőbb szándékuk: azonnal akartak hatni. Ez a patetikus, akarva-akaratlanul a reformkort idelopó beszéd, több „irányú”, hiszen Dutka Ákos halk, Ady felől jövő, de azért már akkor is *tegnapi* hangja teljesen más, mint Tamási Lajos agitatív, a történet is híven visszaadó pesti körképe. Mint ahogy Sinka „üdvözlégye” is — „vérrel és vassal tanítja zsarnokát” — érthetően különbözik Márai Sándor mesz-sziről elszuttogott fohászatától, jóllehet, mindkettejük megszólalását behatárolta az *ima* mint alaphelyzet. A remekléseket tehát nem „az ifjú nemzedék kezébe” adott olvasó-könyvtől kell várunk, bár — mint Vas István mély megrendültségről, magyarság-élményének kivallásáról tanúskodó „bibliai” helyzetképe tanúsítja — előfordulhat ilyen is: a külvilág történései apropóul szolgáltak egy sokáig érlelődő, a megfelelő alkalmat várva szinte „kirobbanó” belső hang (lélekállapot) megszólaltatásához.

Ennyi talán elég annak illusztrálására, hogy az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* című közhasznú gyűjtemény szerkesztőinek, Pomogáts Bélának és Medvigy Endrének (segítők: Jeney Károly és Obersovszky Gyula) mivel kellett megküzdeniük. A válogatás — mert elsősorban a történeti hitelességű, ám érzelmileg sem közömbös *körkép* megrajzolása volt a cél — nem szorítkozhatott kizárólagosan az esztétikai értékre. Egy kicsit a forradalom történetét is kellett adniuk: a győzelemittas napoktól a „vér-illatos karácsonyfaig” (Nagy László), vagy még tovább, a *hernyótalpak* övezte utóéletig, ideértve az országhatáron kívül jobban, itthon kevésbé megünne-pelt évfordulókat is. S mindezeket túl meg kellett mutatniuk az érzelmek „történe-tét” is; amelyet legjobban talán a versek folyama reprezentál, de lehetetlen figyel-men kívül hagyni azokat a „költői” szövegeket — ebből a szempontból Tamási Áron poétikailag túldíszített *Magyar fohásza*, Déry Tibor *Philemon és Baucis* című, klasz-szikus szépségű novellája, és Bibó István 1956. november 4-i, országközi magányában írott nyilatkozata édestestvérek —, melyekben a pillanat hevülete (Tamási, Bibó) éppúgy érzékeltetheti az ország sorsa fölötti aggodást, mint a bukás élményét *bukolikus* alakjaival csak még fájdalmasabbá tevő széppróza (Déry).

A könyv szerkezetét némiképp az időrend is alakította; sőt a véletlen játéka bravúros, mondhatni hihetetlen szövegegyezéseket is felszínre dobott, hogy láthas-suk: a már-már szikár, jobbra *politikai* irányultságú közlés miként lesz egy-egy versnek lényegi eleme; beépülve a szövegkörnyezetbe, hogyan válik a montázs-értéken messze túlmutató *saját* közléssé. Csak két példát. A nemrég Londonban el-hunyt Siklós István nagy verse, a *CsöndErdeje előtt*, minden archaikus hangoltsága ellenére, jól tűri a már említett Bibó-nyilatkozatot és Nagy Imre nevezetes rádió-beszédének egy-egy részletét, s nincs az a jeremiád, amely emez illeszkedésből kö-vetkező fájdalmat fölülmúlna. Az alaphang kétségkívül a magyarság romlásának siratása, *modern*, életrajzilag is hitelesített emlékképekkel — „így viszem bőröm alatt: tereken temetett / cefatolt tetemeteket, földHalmok jeltelen / koporsóit, hajat vedlő koponyák világító / sokasodását / idegeim cipelem ébren” —, ezt, történel-münk sok száz éves vesszőfutásának pszichológiailag hiteles képét egészítik ki, a kontrasztal mintegy élesebbé is téve a tragikumot, a szikár, de érzellemmel át-hatott politikusszövegek. András Sándor meg a *Gyászmise a Hattyú utcai kocsmá-ban* című versében Nagy Imre kijelentésével saját groteszk fájdalomérzetét állítja szembe. Az így konstruált hívórimre most már rávághat ama másik, dacos jövő-várással zárva a külön részek egymást erősítő, s ezzel egyúttal a feszültséget is fokozó harcát: „»Csapataink harcban állnak. / A kormány helyén van.« — A sír-ban. / S majd jön ideje a feltámadásnak — / így hisszük. S mert hisszük — így van.”

A négy nagy fejezethez (*Piros a vér a pesti utcán, Emelkedő nemzet, Gond és hitvallás, Vannak magyarok*) — a címválasztás nem lehet véletlen — négy író adta a névjegyt: Tamási Lajos, Németh László, Tamási Áron és Tornai József. Közülük háromnak az írása, a gyűjtő hangú röpirat szinte jellegzetességét magán hordozva, együtt lélegzett a dicső napok eseményeivel. Tornai pedig, számtalan vál-tozatot találva a különféle arcú, lélekállapotú, vérmérsékletű és gondolkodású ma-gyarok történelem előtti és *alatti* jó, rossz stb. viselkedésmódjára, egy sajátságos

— forradalmi és nem forradalmi — karaktert rajzolt meg. Nyilván azzal a cézzal, hogy megmutassa: e „szeles ország” sokfelől jövő, vér, faj, vallás, az eseményekhez való hozzáállás tekintetében nagyon is különböző egyedei, vállalván történelmünket és sorsunkat, miként váltak közösséggé. *A Vannak magyarok* tulajdonképp a forradalom utóéletének úgy lett fontos rögzítője, hogy benne a költő szinte egy szót sem szólt 1956-ról. Csupán arról — arról is indirekt úton —, hogy valami megörzödött.

A *Piros a vér a pesti utcán* és az *Emelkedő nemzet* című fejezetben csaknem teljes egészében a klasszikusok uralkodnak. Érthető ez, hiszen erejük teljében ők voltak a forradalom motorjai. Szellemi előkészítésük nélkül — ennek érzékletes példája Illyés halhatatlan verse, az *Egy mondat a zarnokságról* — nincsen forradalom. Mint ahogyan esetleg másfelé kanyarodtak volna az események, vagy legalábbis zavarosabb helyzet alakult volna ki, ha nem születik meg a *Magyar fohász* és a *Tiszta beszéd* (Tamási Áron), az *Emelkedő nemzet* és a *Nemzet és író* (Németh László), a *Zokogni szeretnék* és az *Emlékbeszéd Thykydídész modorában...* (Füst Milán), a *Barátaim...* (Déry Tibor), a *Fohász Budapestért* (Örkény István), az *Ima a főbért* (Szabó Lőrinc), *A parasztság* (Szabó Pál), *A Duna völgyében csoda történt* (Féja Géza) stb. Mindegyik a pillanatnyi lélekállapot tükré, dokumentumértékük vitathatatlan. Leginkább a *tiszta hang* közös bennük, a nemzet iránt érzett felelősségérzet.

Írók — némelyikük már-már megrendítő módon (Füst, Ignác Rózsa) — főt hajtának a fiatalok előtt, s miközben a forradalom nagyszerűségét konstatálják, figyelmeztetnek az innen-onnan fenyegető veszélyekre is (Németh László, Szabó Lőrinc, Féja Géza). „A magyarság egysége legyen szellemi és erkölcsi törvény” — fogalmazza meg Tamási Áron mindjárt óhaját az *Új Magyarországnak*. Az Angliában élő Szabó Zoltán október 29-i naplórészlete („a magyar név Londonban többet jelent, mint a honfoglalás óta bármikor”) ugyanazzal az eufóriával íródott, mint amilyennel Budapest-szerelmét papírra vetette Örkény: „Budapest, minden nyelvén a világnak azt jelenti: hűség, önfeláldozás, nemzeti becsület.” De még a politikával közvetlenül csak ritkán foglalkozó Szabó Lőrinc is fölhevül. Nemrég előkerült három részről álló verse, a *Meglepetések* a mámortól megkeseredett, a *csak azért* ígig húzódo lélekállapot hű tükré, befejezésében nagyon is direkt, klasszikusoktól csent felhangokkal: „De csak szájon csókol a perc / s jó remény némítja a jajt: / Nem! Rabok tovább nem leszünk! / És: Isten áldd meg a Magyart!” Igaz, az idézett *megemelt* tónus a Szabó Lőrincnél kisebb költöket, volt néhány, gyakran elbizonytalanította. Nem véletlen, hogy Kónya Lajos (*A magyarokhoz*) sem tudott fölőni, összes jó szándéka ellenére, Vas István vagy Szabó Lőrinc mellé.

A *Gond és hitvallást*, bár *A magyar írók nyilatkozataiként* született 1956. dec. 28-án, ugyancsak Tamási Áron jegyezte. Egyik legkeserűbb mondata tudatja, hogy minden elbukott, sőt, az okot is megnevezi: „...a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérral festette meg forrásunk vizét.” Tamási remek publicisztikája azért is kerülhetett címnek az olvasókönyv újabb ciklusa fölé, mert higgadt érvelését nem a gyász, az elkomorulás szegélyezi, hanem — még most is — a ki tudja honnan, milyen mélységből táplálkozó hit. A fölemelkedésben? Aligha. Inkább a tudomásulvétel szándékával közli a dolgokat, az eseményeknek krónikáját praktikus tanácsokkal tüzdelve („Győzzük meg együtt a politika vezetőit” stb.); azt akarja, hogy mindenki: az agresszor és a vezető politikus előtt megvilágosodjék a forradalom értelme. A hit tehát onnan van, hogy a *győztes* is *meggyőzhető* arról, hogy rosszul cselekedett. Naiv ábránd.

Érthető, hogy a könyvnek miért ez a fejezete a legkeserűbb. *Nagy Imre utolsó szövege*, az 1956. nov. 4-én a rádióból elhangzó beszéd és *Bibó István nov. 4-i nyilatkozata* vezet be az írói és költői megnyilatkozásokat. Buda Ferenc már versének címével közli, hogy milyen is az a *Rend*, amely az ország érdekében uralomra tör: „Minket meggyaláztak, megölték, / hernyótalpak halomra törtek, / töltött ágyúcsövekkel vártak, / tiszteres vasgyűrűbe zártak, / bombáztak, lőtték, aprítottak, / fegyvert letenni szólítottak / hazug szavakkal, fenyegetve, / hivatkozván békére, rend-

re [...] Hazánk zúzott szívéen a vér / görcsös, sajtó csomókba alvad. / Rőtcsillagos, komor, kövér / tankok teremtenek nyugalmat.”

Ennek a fejezetnek ugyancsak van átütő ereje, ám a meglepetést az adja, hogy benne remekmű (Déry Tibor: *Philemon és Baucis*; Juhász Ferenc: *Egy éposz első sorai*) esztétikailag kétséges (Krassó György: *Májusi hajnal*), már-már dilettáns írássokkal keveredik (Németh Emil: *Üllői úti siralom*; Obersovszky Gyula: *Kik vagytok ti stb.*; Fónay Jenő: 1958. június 16; Hegedős László: *Születésnapomra*). Ha némileg érthető is a szerkesztők szándéka: azok is kapjanak teret, akik hosszú börtönbüntetést elszenvedve, szinte csoda, hogy megmenekültek az akasztófától, az efféle *hígitásra* alig van magyarázat. A rossz versnek nincs dokumentumértéke; nem csupán az olvasót zavarja, hanem megteveszti szerzőjét is, költőként láttatva őt, holott erre semmi fedezet.

Márai Sándor *Mennyből az angyala*, Vas István *Mikor a rózsák nyílni kezdtek* című, valójában szerelmes versnek álcázott, '56-os „körképe”, Nagy László *Karácsony, fekete glóriája* itt is nagy hatású, s meglepően jó az elsősorban nem költőként ismert Aczél Tamás bibliai történetre épülő *Feltámadása*. Kibédi Varga Áron *Fohász 1957-ben* című verse sokkal többet mutat, mint a költő egész lírája, viszont a nálunk sajnos alig ismert Fáy Ferenc Brantfordban írt (1956. nov.) nagy poémájából, a *Jeremiás siralmaiból* most csak részlet szerepel — megállapítható: így is kitűnő költő, de a kiemelés akarva-akaratlan csonkítással járt. (Mint ahogy nehéz volna azt is elképzelni, hogy Siklós István korábban már említett verse értékvesztés nélkül földarabolható.)

Ebben a részben található Veres Péter naplórészlete is. Az íróban az idő tájt sok, egymással gyakran ellentétes érzés birkózott. Az *iffúság sodrását* — amely őt is magával vitte — ugyan lelkesedve dicséri, de a későbbiekben, látván a vér folyását, így fakad ki: „Drága magyar népem, ó, hallgatag, gyermeteg magyar népem, sokáig aludsz, és aztán elveszíted a fejed.” A félelem görcse, a rosszul fölismert helyzetből adódó fölösleges aggodalom? A későbbiekben kedélye már annyira elkomorul — nem kevésbé az állandóan gyötrő szegényérzet miatt —, hogy november 14-én már csupán ennyit jegyez naplójába: „Szégyellem a pennával való »harcot«, amikor másoknak a vére hull.” Ha az előzőekért lélekben megfeddtük volna, most azonnal következhetnék a bocsánatkérés. S az azt követő töprengés: ilyen időtávólól van-e joga valakinek is ítélni; egyáltalán fölidézhető-e az a sajtóságtól lélekállapot, amely a kompromisszumoktól ugyan vissza nem riadó, de alapjaiban tisztességes író ily *feddésre* sarkallta?

Az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag* című rendhagyó antológiának-olvasókönyvnek talán a *Vannak magyarok* címmel jelölt zárófejezete a legizgalmasabb. Ez az izgalom természetesen egészen másféle, mint amit a forradalommal egyidejűleg született irodalom dokumentálása ad (*Piros a vér a pesti utcán, Emelkedő nemzet*). Nem kevesebbről van szó, mint 1956 utóéletéről: a megőrzendő s továbbviendő eszméről, a történelmi tudatot meghatározó — alakító? — neves és névtelen hősről, s azok mai szerepéről stb. S nagy áttételekkel arról is, mit ér — egyáltalán ér-e valamit — az úgymond *politikai költészet* manapság. Nem túlságosan teher-e rajta — évtizedekig így kellett „táncolni” — a képekbe való burkolódzás; s most, hogy a ránk zúduló szabadság föltört minden gátat, a *nyílt beszéd* hatása, ereje fölér-e a korábbi versek, némelykor a sejtelen által is megemelődött szintjével?

A jól mondható, *pódiumra* teremt költemény — ünnepi gesztusával, a formaérzékenységet szinte mindenek fölé emelve — ma is nagy tömegeket vonz. Hangzásvilága csak segíti a befogadást. Klasszikus példa erre a Petőfire visszhangzó Faludy György-vers, az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag*. Elményszerű sodrása, melyet a vallomáosság: a lírába oltott *történet* alapjaiban meghatároz, letagadhatatlan. Utassy Józseftől (*Pohárköszöntő*) Tollas Tiborig (*Mindszenty*) sokan énekelnek ezzel a megszólalási formával. Van, aki a régi vers ízét teszi magáévá, hogy még borzalmasabbá válják az oroszokkal tárgyaló magyar küldöttség letartóztatása (Kemenes Géfin László: *Hódolat Tinódi Lantos Sebestyénnek*), a másik — élve a balladisztikus épi-

téssel — mintha históriás éneket mondana a kobzosok, regösök hangján (Máté Imre: *Nagy Imre*). A tipográfiai jel (Siklós István: *CsendErdeje előtt*) és a meghatározott helyen nagyot robbanó monogram (Nagy Gáspár: *Öröknýár: elmúltam 9 éves*) ugyancsak hatásos eszköz az érdeklődés fölkeltesére (az utóbbinál a rejtőzésnek szinte egyetlen formája is volt). A groteszk épp sajátos: a világot és történéseit egy kicsit felülről szemlélő látásmódjával (Petri György: *A kis októberi forradalom 24. évfordulójára*), melyet mindvégig filozofikus fintor kísér, éri el a megfelelő hatást. Ha ez döbbenet, akkor az ember azt sem tudja, hogy sírjon-e vagy nevéssen.

A távoli múltba költözés, a téma kényszerű *elidegenítése* ugyancsak hatásos eszköz volt addig, amíg a cenzúra működött. (Nagy Gáspár *Két nyárfa a hódoltságban* című, 1981-es, tehát a forradalom negyedszázados évfordulóját ünneplő verse nem véletlenül vonzotta magához az „elterelő” alcímet: *föllelt janicsárnapló 1556—57-ből*.) És akkor még hol vannak a számtalan variációt fölmutató portréversek: Nagy Imre (Faludy György, András Sándor, Petri György), Bibó István (Csoóri Sándor, Nagy Gáspár), Maléter Pál (Szepesi Attila), Mansfeld Péter (Kiss Dénes) és Angyal István (Balaskó Jenő) megidézése! Ágh István, a valamikori Kossuth téri sortűz résztvevőjeként-elszenvedőjeként, *Magyar Katalin* című versét „első lelőtt szerelméhez” írja (*Hulló levelek vére* című prózája szintén erre az életét meghatározó élményre épül), míg a hősökre emlékező Döbrentei Kornél, már a szabad szólás körülményei között, anélkül, hogy egy csöppet is lefokozná mérhetetlen fájdalmát, a forradalmat kísérő visszás jelenségekről is beszél. Éppen az ő *Halottak napi verse* a legjobb példa arra, hogy a líra — legalábbis annak egyik válfaja — ma sem hagyhatja figyelmen kívül a politikumot. „mennyi sír fejfa nélkül, / mennyi a rögbe leszédül, / hány sír földdel egyenlő, / hősökre uszult bendő, / kiknek betiltva dombjuk, / sejtjeinkből a dómjuk — [...] hej, mindig az a nóta —: / a vigéc Európa / száját tépve buzdított, / s eladta, mint gyarmatot / barikádnym jövőnket...”

A kötet eme részében szereplő verseket, sajnos, nem erősítik a prózaszövegek. Csurka Istvánnak a Dióbarna Asszonyhoz (aki tulajdonképp a haza!) intézett fohász (*Modern szüreti ima*) szép, érzékeny írás, ám Határ Győző *A torony* című pillanatfelvétele, megindító témája ellenére, eléggé esetleges, nem is szólva Fekete Gyula gyöngére sikeredett emlékezőrészletéről (*Későszülött történelem*). A próza ily látványos háttérbe szorítását valamiképp magyarázza, hogy a szerkesztők — bevallottan — antológiájukban inkább a versekre helyezték a hangsúlyt. Viszont akkor hol maradt Határtól *A léleknek rengése*, Tűz Tamástól a *Lázálom*, hogy csak két jellegzetes '56-os verset említsek? Nagy Lászlónak ugyancsak hangsúlyosabb szerepet szántam volna (*A falak négyzögében*), és Thinsz Gézának is itt volna a helye (*Monoton októberi ének*); különösen azért, mert több *alig-költő* is helyet kapott a gyűjteményben. (Püski Kiadó, 1991.)

SZAKOLCZAY LAJOS